

ÇEVRE, EKOLOJİK İKTİSAT, BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİLERİ

Cengiz Zengin

ÇEVRE, EKOLOJİK İKTİSAT, BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİLERİ

CENGİZ ZENGİN

Bu kitap, Efil Yayınevi tarafından “Doktora Tezlerinin Kitaplaştırılması” kapsamında basılmıştır.

Doktora Tezlerinin Kitaplaştırılması No: 9

Genel Yayın Numarası: 441

ISBN: 978-625-95006-9-0

1. Basım, Aralık 2024

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2024
Efil©2024

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Baskı ve Cilt:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi Beytepe Köy Yolu No.3

Bilkent, Çankaya/Ankara

Telefon: 0312 266 44 10

Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 46

<http://www.kitapsaati.com.tr> • [instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi) • [twitter.com/efilyayinevi](https://www.twitter.com/efilyayinevi)

Cengiz Zengin

1980 yılında Havza/Samsun'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2004 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisat bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans öğrenimini 2010 yılında ve doktora öğrenimini de 2020 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı.

2006 yılında Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (O zamanki adı ile Telekomünikasyon Kurumu) uzmanlık sınavını kazanarak, bilişim uzman yardımcısı olarak görev başladı. Halen söz konusu Kurumda bilişim uzmanı olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir kız çocuğu babasıdır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

I. KISIM

EKOLOJİ SORUNUNUN TARİHSEL VE SOSYOLOJİK KÖKENLERİ: KAPİTALİZM TARİHİ VE EKOLOJİ

I. Bölüm

EKOLOJİK SORUNLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ 8

1. Neolitik Devrimden İlk Birikim Çağına Çevresel Sorunlar 8

2. İlk Birikim Dönemi 15

II. Bölüm

BİRİNCİ SANAYİ DEVRİMİ ÇAĞI 29

III. Bölüm

İKİNCİ SANAYİ DEVRİMİ ÇAĞI 36

IV. Bölüm

KISIM SONU DEĞERLENDİRME..... 41

II. KISIM

İKTİSADİ EKOLLERİN EKOLOJİ PROBLEMİNE BAKIŞI

I. Bölüm

KLASİKLERİN VE NEOKLASİKLERİN BAKIŞI 46

1. Stratejik Çevre Yönetimi (Strategic Environmental Management).. 58

2. Koşullu Değerleme (Contingent Valuation) 59

3. Pigou ve Dışsallıklar 63

4. Çevresel Malların Tam İkamesinin Olduğu Kabulü 64

5. Fayda-Maliyet Analizi 65

6. Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) 67

7. Coase Teoremi..... 68

II. Bölüm	
MARKSİST İKTİSADIN EKOLOJİYE BAKIŞI	70
III. Bölüm	
EKOLOJİK İKTİSADIN EKOLOJİYE BAKIŞI	94
Ekolojik İktisadın Sorunları ve İlkeleri:.....	97
1. Boş Dünya-Dolu Dünya Ekonomisi	104
2. Tamamlayıcılık ve İkame	105
3. Doğal Sermayenin Kritik Seviyesi ve Güçlü Sürdürülebilirlik	106
4. Doğal Sermayenin Ölçümü	108
5. Entropi Kavramı (Termodinamiğin 2. Yasası)	110
IV. Bölüm	
POST-KEYNESYENLER VE KURUMSALCILARIN EKOLOJİYE	
BAKIŞI.....	117
V. Bölüm	
KISIM SONU DEĞERLENDİRME	124

III. KISIM

EKOLOJİ, EKONOMİK BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİLERİ

I. Bölüm	
LİTERATÜR TARAMASI	129
1. Neoklasik Literatür	129
II. Bölüm	
EKOLOJİ - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	134
1. İktisadi Büyüme Teorileri	134
2. İktisadi Büyüme ve Ekoloji.....	137
III. Bölüm	
EKONOMETRİK ANALİZLER VE ÇEVRESEL KUZNETS	
EĞRİSİ.....	143
IV. Bölüm	
EKONOMİK BÜYÜMEYE ALTERNATİF MODELLER.....	153
1. Yeşil Ekonomi.....	153
2. Ekonomik Küçülme.....	157

3. Büyümeme (Sıfır Ekonomik Büyüme)	162
V. Bölüm	
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK.....	165
1. Sürdürülebilirliğin Ölçümü ve Zayıf Sürdürülebilirlik-Güçlü Sürdürülebilirlik	172
VI. Bölüm	
KISIM SONU DEĞERLENDİRME.....	176
SONUÇ VE ÖNERİLER	179
KAYNAKÇA	187
Dizin	197

GİRİŞ

Çevre, en genel haliyle, canlı ve cansız varlıkların, birbirleriyle devamlı ve bir düzen halinde olan ilişkilerini betimleyen bir fenomendir. Ancak bu tanım biraz eksik kalabilir. Bu nedenle çevre tanımlaması yapılırken, özellikle “*insan ve doğa ilişkisi*” vurgulanmalıdır (Şahinöz ve Fotourechi, 2016: 1). Ekoloji (çevre bilimi) ise canlı organizmalar ile onların çevreleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Ekoloji kavramı ilk kez Alman zoolog Ernst Haeckel’in 1866 yılında yayınladığı *Generelle Morphologie der Organismen* adlı kitabında Ökologie şeklinde kullanılmış, buradan Écologie olarak Fransızcaya, ardından ecology şeklinde İngilizce’ye geçmiştir. Bu terim, Eski Yunanca’da ev, hane, mesken, aile anlamlarına gelen *oikos* sözcüğüne, söz, dil, aklın dili anlamlarını taşıyan ve arkasına geldiği sözcüklere bilim niteliği kazandıran logos sözcüğünün eklenmesiyle türetilmiştir (Schwarz ve Jax, 2011:145-146).

Ekoloji kısaca, canlı organizmalar ile cansız varlıklar arasındaki etkileşimi ve bunlardan oluşan toplamı ifade eden bir kavramdır. Bu ilişkiler ağı durağan değil oldukça dinamiktir. Bu dinamik yapının milyonlarca yıldır süregelen hareketi ekolojik dengeyi meydana getirmiştir.

Ernst Haeckel, “ekoloji” kavramını insani hayvani bitki ve onların cansız çevreleriyle olan karşılıklı ilişkileri anlatmak için kullanmıştır. Bookchin (1982: 21).ise ekoloji ve çevre arasındaki ilişkiye farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre, ekoloji kavramı yıllar boyu doğal bir mühendislik ile ilişkilendirilerek “çevrecilik” olarak kullanılmıştır. Ancak bunlar farklı kavramlar olup ve birbirlerine karıştırılmamaları gerekmektedir. Çevrecilik (çevre ekonomisi), doğayı, sadece insanlığın hizmetine sunulmuş, hayvanlar, bitkiler, madenler ve cansız varlıklar gibi pasif ve mekanik bir kaynak olarak görmektedir. Bu anlayışa göre şehirler, “kent kaynakları”, şehirlerde yaşayan insanlar, “insan kaynağı” olarak adlandırılmaya başlamıştır. Çevrecilik, ekolojik tahribatın azaltılması için yapılması gerekenleri tam olarak kapsayan bir kavram olarak görülmemektedir. Ekoloji ise insan ve doğa, canlı

ve cansız varlıklar arasındaki dinamik döngüyü ve dengeyi gösteren daha geniş ve yetkin bir kavram olarak düşünülebilir.

Bu ekolojik denge, insanlığın yeryüzünü kendi amaçları için etkili bir şekilde denetim altına almaya giriştiği uygarlığın doğuşuna kadar bozulmadan devam etmiştir. Uygarlığın doğuşundan 16. yüzyıldaki coğrafi keşifler dönemi ve bunu izleyen ilk Sanayi Devrimi'ne kadar insanlığın ekolojik denge üzerindeki tahribatı, üretken güçlerin sınırlı gelişimi nedeniyle çok sınırlı olmuştur. Coğrafi keşiflerle Amerika kıtasının Batı Avrupa'ya hammadde ve besin üretimi için kolonici tarıma açılması ve 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi'yle birlikte doğal denge adım adım bozulmaya başlamıştır.

Çevresel sorunlara, iktisadi perspektiften iki ana yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birisi çevre ekonomisidir. Bu perspektif çevresel sorunlara çoğunlukla neoklasik iktisat teorisinin kendisine çizdiği çerçeveden yaklaşır. İnsan, canlı varlıklar ve doğa arasındaki çok yönlü ilişkiler yerine doğal kaynakların piyasa odaklı kullanımı ve idaresi ile çevresel politikaların piyasa üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çevre ekonomisi yaklaşımı iktisadi büyümenin fiziki çevrenin sınırlardan bağımsız olduğu fikrine yaslanmaktadır. Bu düşünceye karşılık, ekolojik ekonomi: "Gezegenin sonlu kaynaklarına bağımlı olan ekonomik büyüme sınırsız olamaz" tezine dayanmaktadır. Ekolojik iktisat perspektifinde biyomerkezci bir yaklaşım mevcuttur. Ekolojik iktisat tür olarak insanın hayata kalma yeteneğinin ve ekonominin işleyişini mümkün kılan koşulların çevrenin ve fiziki çevre içinde gerçekleşen ilişki ve süreçlerin kalitesine bağlı olduğunu savunmaktadır. Ekolojik iktisat, gezegenin fiziksel sınırlarını gözeterek yeşil alanların ne kadar temiz hava ve su sağlayacağı, toplumun çevresel değişikliklere kendini uyarlama kapasitesi gibi sorunları gündeme getirmekte, bu çerçevede doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden yararlanmaktadır.

Bookchin'e göre çevre ekonomisi toplumsal hiyerarşi ve tahakküm karşı çıkmak, teknolojiye doğaya yararlı bir forma dönüştürmek, toplumsal ilişkileri ve değerleri değiştirmek yerine, onlara sınırlı tavsiyeleri olan yaptırımsız bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu nedenle ekoloji ile çevrecilik birbirine çok yakın olmayan hatta zıt kavramlar olarak okunabilir. Ekoloji, insanın insan ve insanın doğa üzerindeki tahakkümünü kaldırmak için uğraşırken, çevrecilik doğayı, insanın

hizmetinde olan savunmasız ve edilgen bir varlık olarak görmektedir. Çevrecilik, son dönemlerde insanın doğaya hükmetmesini önemsemeyen toplumsal bir mühendislik görevini üstlenmiştir. Merkezi ve bürokratik bir tahakküm sistemi insanlığı kontrol altına alarak, doğaya pozitif müdahale şansını azaltmaktadır. İnsanlığın bu tahakkümden kurtarılması ekolojik dengenin yeniden sağlanabilmesi için hayattır. (Bookchin, 2017: 112).

Günümüzün yerleşik neoklasik iktisadı, ekolojiyi insanlara ve canlılara birçok kaynak ve hizmet sağlayan birleşik bir ekonomik varlık ya da değer olarak görmektedir. Ekolojinin bu kadar önemli olmasının nedeni insanlara ve canlılara yaşama imkânı vermesidir. Ekoloji ve doğal kaynaklar olmadan ekonomik bir faaliyet oluşması imkânsızdır (Tietenberg, 2006: 17).

Dünya, iktisadi bakımdan kapalı bir sistem özelliği göstermemektedir. Çünkü dünyadaki doğrudan ya da dolaylı enerjinin çok büyük bir kısmı güneş yani evren kaynaklıdır. Ancak, geleneksel iktisadi anlayışa göre yerküre çoğunlukla kapalı bir sistem olarak tasvir edilmiştir. Termodinamiğin birinci yasasına göre, “enerji veya madde var edilemez veya kayıp edilemez sadece dönüştürülebilir”. Ancak, çevre ile insanlık arasındaki ilişkiyi daha doğru ifade eden yasa, “entropi yasası” diye bilinen termodinamiğin ikinci yasasıdır. Entropi bir sistemin düzensiz olmasının ölçümü ya da bir tür enerji olarak tanımlanabilir. Enerji dönüşüm süreçlerinde mutlaka enerjinin bir kısmı kaybolur. Dünya bir kapalı sistem kabul edildiği zaman bu enerji kaybı sürdüğü ölçüde bir gün tüm enerji kaybolacak ve dolayısıyla yaşam da sonlanacaktır. Tabii burada kast edilen fosil enerji kaynaklarının ve güneş haricindeki enerji kaynaklarının kaybıdır. Bu tip bir enerji kaybında ekonomik ve yaşamsal faaliyetlerin sürdürülme imkânı kalmayacaktır. (Tietenberg, 2006: 18).

Çevresel sorunlara karşı özellikle gelişmiş batılı ülkelerde 1970’lerden itibaren, toplumsal duyarlılık büyük ölçüde artmış, bu değişim hükümetlerin aldığı önlemlere olduğu gibi akademik çalışmalara da yansımıştır. 2000’li yıllara doğru, “küresel iklim değişikliği”, batı dünyasının en önemli gündemlerinden birini oluşturmuştur. Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve bunlara bağlı ilgili kuruluşlar ve organizasyonlar aracılığı ile çevresel sorunlar konusunda farkındalık ve bilinç düzeyi yükseltilmiştir. Dahası geliş-

miş Batılı ülkelerle, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerde çevre sorunlarını bertaraf etmek amacıyla çeşitli politikalar belirlenmiş, zaman kısıtı olan çeşitli hedefler konulmuş ve gerek uluslararası kuruluşlar gerekse yerel hükümetler tarafından çevre politikalarının gerçekleştirilmesi ve hedeflerin tutturulması için yoğun maddi ve fiziki çaba sarf edilmiştir.

Ancak dikkat edileceği üzere ekolojik duyarlılığın az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerden ziyade gelişmiş batılı ülkelerde çok daha üst düzeyde karşılık bulmasının gerek sosyolojik gerek tarihsel gerekse önemli iktisadi temelleri bulunmaktadır. Bu durum Çevresel Kuznets Eğrisi analizlerinde açıklanmaktadır. Tezimizin ana amacı bu farklılıkları ortaya koymak değilse de ilerleyen bölümlerde özellikle kapitalizmin tarihi çevresel sorunlar perspektifinden ele alınırken doğal olarak bu nedenlere işaret edilecektir. Tezin asli konusu olan ekoloji ile iktisat veya özellikle ekoloji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ve bu değişkenlerin birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri son yıllarda batılı ülkelerde gözde çalışma alanları olmuştur. Ancak; Türkiye’de bu ilişkileri irdeleyen çok fazla akademik çalışma bulunmamaktadır.

Doğal kaynakları iktisadi olarak fiyatlamak veya değerlemek çok zordur. Bu sorunun çözümü için, vergi, harç ve benzeri yükümlülüklerle gelişmiş ülkelerde dolaylı ya da doğrudan olarak bu ürünler değerlemeye alınmaya başlamıştır. Makro iktisadın en önemli alanlarından biri olan üretim ile çevresel kirlilik arasındaki ilişki veya çevresel mallar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyük oranda negatif olarak gözlemlenmektedir. Yani üretim arttıkça, ekonomik büyüme artmakta, daha fazla enerji ve birincil ürün talep edilmekte ve nihai ürün ortaya çıkana kadar ekolojik tahribat artmaktadır. Tabii ki birtakım doğal yöntemlerle ya da yeşil enerji kaynakları kullanılarak gerçekleştirilen bazı üretim süreçlerinin ekolojiyi bozucu etkisi daha az olsa da bu tip üretim biçimlerinin (yeşil üretim) dünya çapındaki oranı %10-%12 seviyesinde bulunmaktadır.

Sağlıklı bir ekolojik ortam ile gelişmişlik arasında da son derece yakın bir ilişki bulunmaktadır. Gelişmiş batılı ülkeler, Coğrafi Keşifler ile başlayarak Sanayi Devrimleri ile birlikte ekolojik dengeye büyük bir zarar vermiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında 1970’lere kadar çok yüksek büyüme oranları kaydeden gelişmiş ülkeler, daha

fazla çevreyi tahrip etmenin küresel ısınma, iklim değişikliği ve diğer büyük ekolojik felaketlere yol açtığını görmüştür. Özellikle Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde ekolojik sorunlarla mücadele etmek ve çevresel bozulmayı önlemek amacıyla birtakım kurumlar, kuruluşlar ve fonlar oluşturulmuştur. Aynı zamanda AB bünyesinde de kimi girişimler başlatılmış, üye ülkelere bazı sorumluluklar ve regülasyonlar getirilmiştir. Bu nedenlerle gelişmiş ülkeler yerel olarak gelişmemiş ülkeler kadar çevresel problemlerle karşılaşmamaktadır. Ancak gelişmiş ülkeler, küresel boyutta aslında kendilerinin yarattıkları çevresel sorunlardan (küresel iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması, okyanus ve nehirlerin kirlenmesi, aşırı balıkçılık...) kaçmamaktadır çünkü; çevresel sorunlar küreseldir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için çevresel sorunlar, Harold Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinin en alt basamaklarında yer almaktadır. Anılan ülkeler ve vatandaşları doğal olarak gelişmiş toplumlar gibi ekolojiyi değerlendirememektedir. Bu ülkeler üretmek, hızla artan nüfus için istihdam ve gelir yaratmak, hızla sanayileşmek zorundadır. Bu ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha geri teknolojilere sahip olduklarından üretim süreçleri sonrasında doğaya çok fazla oranda endüstriyel atık salmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik sorunlara, çevresel sorunları ikame etme şansı bulunmamaktadır. Yani bu ülkelerin çevresel sorunların çözümü için bütçe harcaması yapmak, kaynak aktarmak gibi imkânları bulunmamaktadır. Yukarıda sıralanan nedenlerle, bu ülkelerde çevresel sorunlar ve ekonomik büyüme arasında bir ikilem yaşanmaktadır.

Bu kapsamda tez, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çevre sorununun tarihsel ve sosyolojik kökenleri incelenmiştir. Çevre sorununun nasıl ortaya çıkmaya başladığı, ilk olarak dünyanın hangi bölgelerinde görüldüğü, neolitik dönemden kapitalizmin doğuşuna kadar doğaya insan kaynaklı müdahaleler ve kapitalizmin ilkel (ilk) birikim döneminden itibaren ekolojik sorunların hızlanması detaylı olarak analiz edilecektir. İkinci bölümde, farklı iktisadi okuların çevre sorununa yaklaşımları değerlendirilecektir. Klasik ve Neoklasik okullar, Kurumsalcılar, Post-Keynesyenler, Ekolojik iktisatçılar ve Marksist iktisadi ekollerin bu kapsamdaki düşünceleri ve tartışmaları kısaca incelenecektir. Bu bölümde neoklasiklerin, dışsallıklar, fayda-maliyet analizleri, vergiler ve hukuk yolu ile ekolojik sorunları piyasa mekanizması aracılığı ile çözmeye çalışması, Marksistlerin, ekolojik sorun-

ları yaratanın yerleşik ekonomik sistem olduğunu, acilen bir politika değişikliğine gidilmesi gerektiğini vurgulaması, Kurumsalçılarının, ekolojik sorunların çözümü için kökleşmiş kurumları, regülasyonları ve yasaları incelemesi, ekolojik iktisatçıların, ekonomik büyüme karşıtı çözüm önerileri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde, ekoloji, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik ilişkileri incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle ilgili literatür incelenecek, ekonomik büyüme ile ekolojik sorunlar arasındaki bağlantıyı çözümleyen çalışmalara değinilecektir. Daha sonra ekonomik büyümeye alternatif modellerin çıktıları analiz edilecektir. Son olarak ise ekolojik sorunların sürdürülebilirliği nasıl riske attığı tartışılacaktır. Özellikle, sürdürülebilirlik kavramı derinlemesine analiz edilerek buna ilave olarak sıfır büyüme, durağan durum dengesi ya da ılımlı büyüme gibi kavramlar gündeme getirilecektir.

Sonuç bölümünde ise önceki bölümlerde tartışılan başlıklar çerçevesinde ekoloji ve iktisadi büyüklükler arasındaki ilişkilerin yönü ve büyüklüğü ortaya konulacak dahası ekonomik büyümenin ekolojik bozulmaya ve ekolojik felaketlere yol açmaması için neler yapılması gerektiği tartışılacak ve bazı çözüm önerileri ortaya konulacaktır.